

ARVOSTELUT

Mustalaistyttö oman äänen ja ulkopuolisten määritelmien välissä

Katja Yesilova

Riikka Tanner & Tuula Lind 2009. Käheä-ääninen tyttö. Kaalengo tsaj. Helsinki: Tammi. 287 s.

Käheä-ääninen tyttö on surullista luettavaa. Laajasti ottaen kirja on historia siitä, miten mustalaiset [1] ensin kirkon vallan aikaan suljettiin ulos hankaloittamalla seurakuntalaiseksi pääsyä ja sosiaalivaltion aikaan yritettiin sulkea sisään eristämällä yhdenmukaiseksi. Se on tarina yhden ja yhtenäisen sosiaalivaltion sisällä tapahtuvasta erityis- ja eristämispolitiikasta, jota määrittää epäluulo ja pelko toiseutta kohtaan. *Käheä-ääninen tyttö* on myös henkilöhistoria siitä, miten huostaanoton seurauksena ei kuulu minnekään, ei omiensa joukkoon, eikä niihin, joiden kasvatettavaksi on otettu. Se on kuvaus huostaanoton vaikutuksista ja seurauksista, identtittömyyden ja mitättömyyden tunteista.

Kirja etenee mustalaistyttö Tuula Lindin tarinan varassa kronologisesti, sitä selittäen ja sen taustoille hahmoa antaen. Vuonna 1953 evakkomustalaisten leirissä nuori äiti antaa vuoden ikäisen lapsensa lastensuojeluviranomaisten huostaan. Äiti, samoin kuin hänen kanssaan – tai hänen puolestaan – päätöksen tehnyt isoäiti, ovat tietämättömiä ja päätöstä tehdessään huonosti informoituja. Heillä on vertaisten huhupuheet ja käsitykset päätöksenä tukena, viranomaisten käsitys tilanteesta on aivan toinen. Äiti ja isoäiti luulevat sijoituksen olevan väliaikainen. Lastensuojeluviranomaiset sen sijaan tulkitsevat tällaisia tilanteita siten, että huostaanottopäätös purkautui usein vasta 16- tai 18-vuotiaana.

Tarina kulkee Tuulan mukana ja Tuulan kasvua seuraten pienokaisesta lapsuuteen, nuoruuteen ja aikuisuuteen Tuulan omien kertomusten sekä viranomaisdokumenttien varassa. Kerronta jakautuu siten yhtäältä Tuulan subjektiivisiin kokemuksiin, tunteisiin ja muistikuviin ja toisaalta Tuulan tapauksen ja mustalaispolitiikan historian jäljittämiseen asiakirjojen pohjalta. Tämä jako kuvaa samalla kahta erilaista menneiden tapahtumien muistamisen tapaa: suullista kerrontaa mustalaisten sukupolvelta toiselle kokemuksen välittämisen keinona ja kirjallista hallinta-aktien dokumentointia romanien kanssa tekemisissä olleiden viranomaisten taholta. Kirjallinen aineisto koostuu kirkon, valtion, kuntien ja Mustalaislähettyksen työntekijöiden muistiinpanoista, asiakirjoista, rekistereistä ja julkaisuista. Niistä löytyy pelottavan ja loukkaavankin yksityiskohtaista tietoa kirjan päähenkilön ja tämän sukulaisten elämästä. Lisäksi käytetään aikakausilehtiaineistoa. Tarina keskittyy 1950–1980-lukujen väliseen aikaan, mutta kurottaa tarvittaessa kauemmas historiaan aina 1700-luvulle saakka.

Kirja jakautuu kahteenkymmeneen kahdeksaan lyhyehköön lukuun. Näkökulma vaihtelee viranomaisten näkemysten ja Tuulan muistojen välillä. Kuilu näiden kahden välissä on alusta alkaen ilmeinen: kaksi osapuolta puhuu kuin eri kieltä; he vain ovat kerta kaikkiaan

toisista maailmoista. Tuulan, pienen ihmisen ja mustalaislapsen, ainutlaatuinen ja yksittäinen tarina kietoutuu ja kehystyy osaksi monia suuria yhteisiä ja yleisiä yhteiskunnallisia kertomuksia, kuten esimerkiksi sodanjälkeistä siirtolaisuutta, sosiaalipolitiikkaa, 1960-luvun liikehdintöjä ja tietenkin mustalaispolitiikkaa.

Aikakauden mustalaispolitiikkaa määrittää pyrkimys ratkaista mustalaisongelma "lopullisesti". Ratkaisuja suunniteltaessa ei siten etsitty keinoja elää rinnakkain, vaan pikemminkin pyrkimys oli ratkaista pulma kertaheitolla. Mustalaiset ja mustalaiselämäntapa koettiin sodanjälkeisessä Suomessa häiritseväksi, äänekkäänä, sopimattomana, ongelmallisena – mustalaiset olivat rikka virkamiesten ja valtaväestön silmässä. Viisikymmenluvulla muotiin tuli ajatella, että mustalaiset tulisi eristää muusta väestöstä ja lapset ottaa huostaan ja sijoittaa erityisesti mustalaislapsille tarkoitettuihin lastenkoteihin. Vanhempien nähtiin olevan suorastaan vaaraksi lapsilleen, jolloin huostaanotto oli ratkaisu ongelmaan.

Vaikka 1950-luvulta alkaen oli kiistelty huostaanottojen tarkoituksenmukaisuudesta ja nähty lapsen ja äidin erottaminen ja kiintymyssuhteen rikkominen pikemminkin riskinä kuin pelastuksena, ei mustalaislasten erottamista äideistään kritisoitu lainkaan.

Lastenkotien kasvatusfilosofiaa kuvaa hoitajien epäilevä suhtautuminen mustalaisuuteen ja pyrkimys kitkeä lapsista romanitavat. Lapset kasvoivat vierastamaan omia vanhempiaan ja heidän tapojaan. Sen paremmin hoitajia kuin lapsia ei opetettu ymmärtämään mustalaisten omia tapoja, historiaa ja kulttuuria. Tavoitteena oli lasten pelastaminen mustalaisuudesta. Lasten puhtaudesta ja fyysisestä kunnosta huolehdittiin kyllä hyvin, mutta hoito ja kasvatus olivat ankaran kristillistä painotuksen ollessa kurissa. Lastenkotiajan päätyttyä lapset olivat laitostuneita, vieraita omalle kulttuurilleen, edelleen "toisia" valkolaisesta näkökulmasta ja kykenemättömiä itsenäiseen elämään. Ennakkoluulot tulivat esiin esimerkiksi ammatinvalintatilanteissa: "Sinä et sovellu mihinkään ammattiin. Kyllä tämä siltä näyttää, taipumuksia ei paljastunut oikein mihinkään suuntaan." Näin todettiin Tuulalle ja näin valtakulttuurissa uusinnettiin sisältäpäin käsitystä mustalaisista työhön sopeutumattomina ja sopimattomina.

Lastenkotien lapset olivat joko huostaanotettuja tai väliaikaisesti sijoitettuja. Kirjoittajat arvioivat, että vuosina 1953–1980 jossain vaiheessa elämänsä lastenkodeissa on elänyt noin 400 mustalaislasta. Lastenkotien kokonaistilastoihin verrattuna kirjoittajat arvioivat, että suhteettoman suuri osa mustalaislapsista eli erossa vanhemmistaan. Täten lastenkotisijoituksilla on ollut hyvin suuri merkitys koko mustalaisyhteisölle ja -kulttuurille. Se on särkenyt sisältäpäin jättäen arvet niin yksilöihin kuin yhteisöönkin. Lapsista kasvoi kulttuurista erottamisen seurauksena lapsia, jotka eivät kuuluneet mihinkään. He olivat lapsia, joita vierastivat sekä omat, että ne, joiden kasvatuksessa he olivat – lapset eivät olleet mustalaisia tai valkolaisia, vaan vieraita kaikkialla.

Kahden kertomuksen välissä piirretty hahmo sille, miten mustalaisten identiteetti on syntynyt reaktioina ja haltuunottoina kulloinkin vallitsevaan valtaväestön politiikkaan. Kirkon pyrkimys ulossulkea mustalaiset kirkonkirjojen ulkopuolelle johti monenlaisiin yrityksiin päästä kirkonkirjojen piiriin, koska sen katsottiin olevan lapselle kaikin tavoin parempi. Tästä syystä kirkonkirjoihin lapsen äidiksi merkitty ei välttämättä ollutkaan lapsen äiti, vaan äidiksi laitettiin se, jonka kanssa uskottiin lapsen todennäköisimmin pääsevän kirjoihin. Näin ollen kirkonkirjat eivät kerrokaan todellisia sukulaisuussuhteita, vaan ovat signaali yrityksestä sopeutua ja käyttää hyväkseen valtakulttuuria.

Valtaväestön valtakulttuurin rinnalle on jo olosuhteidenkin pakosta syntynyt rinnakkaiskulttuuri, joka on ollut valtakulttuurille reaktiivista: sen ehdoilla toimivaa, sen sääntöjä tulkitsevaa ja sen kanssa leikittelevää ja sen puitteissa tilaa heimoylepeydelle etsivää. Tästä ulossulkemisesta on seurannut paljon sotkua ja väärinymmärryksiä. Virallisten dokument-

tien rinnalla ovat kulkeneet mustalaisten omat sukukirjat, linnunkirjat, ja mustalaisten omat sukulaissuhteita koskevat käsitykset ja tieto perheenjäsenistä. Näin kirkonkirjoista saatava käsitys sukulaissuhteista voi poiketa merkittävästi todellisuudesta, jossa mustalaiset itse elivät. Vastaava hämäryys ja vieraus tulevat esiin valtaväestön mustalaiselämää koskevissa käsityksissä esimerkiksi siisteyden tai sukupuoli- ja seksuaalimoraalin suhteen. Parisuhteet tulkittiin laittomiksi aviosuhteiksi ja mustalaisten omia – valkolaisen näkökulmasta osin perin tiukkojakin moraali- ja siveyssääntöjä – ei tunnustettu eikä tunnustettu. Valkolaisen näkökulmasta mustalaisten päivittäiset varsin perusteelliset siivousrutiinit ylittävät moninkertaisesti vallitsevat käsitykset siisteydestä. Samoin perhekäsitykset olivat erilaiset. Kun valkolaiset ajattelivat perheen isän, äidin ja lasten muodostamaksi ydinperheeksi, lukivat mustalaiset perheeseen ainakin isovanhemmat, sedät, tädit, enot, serkut ja vielä pikkuserkujenkin pikkuserkut.

Valitettavasti mustalaisuudesta jää kirjassa – hiukan paradoksaalisesti – jäsentymätön kuva. Kirjassa tosin kuvataan joitakin, esimerkiksi juuri sukupolvien ja sukupuolien väliseen kanssakäymiseen tai puhtauteen, liittyviä sääntöjä, mutta silti mustalaisväestön oma-kuva jää jotenkin hämäräksi. Kertomus on tietysti sijoitettukin kahden kulttuurin väliin ja se on tietyllä tavalla kodittomasta paikasta kerrottu. Kaalekulttuuri jää mysteeriksi – ja ehkä pysyykin ulkopuoliselle sellaisena?

Käsiteltävään ajanjaksoon sisältyy myös vaatimuksia muutoksesta – alkuun pieniä mutta myöhemmin voimistuvia. 1950-luvun lopulla alkoi ilmaantua näkemyksiä, joissa korostettiin kansanosan erityisluonteen säilyttämistä: pyrkimyksenä tulisi olla sulauttaminen romanien yhteisön omaksumiin standardeihin, ei pääväestöön. Myös yksinomaan mustalaislapsille tarkoitettuja lastenkoteja alettiin vastustaa. Samalla vaadittiin valtiota mukaan sosiaaliseen työhön yksityisten järjestöjen sijaan. Jo 1940-luvun lopulta alkaen oli esitetty tarvetta mustalaisten omaan ihmis- ja vähemmistöoikeustaisteluun. Vaadittiin, että mustalaisia otettaisiin mukaan elimiin, jotka päättivät mustalaisten asioista. 1960-luvun lopussa alkoi vahvistua näkemys, että mustalaisten tulisi itse olla mukana omien etujensa määrittämisessä ja asioidensa ajamisessa. Pelkän lähetystyön kohteena olemiseen oli tullava loppu. Muutos tapahtui ankaran kritiikin jälkeen 1980-luvulla sosiaalipoliittisten uudistusten yhteydessä. Tuulan, ja lukemattomien muiden, osalta muutos tuli tietenkin liian myöhään.

Viitteet

[1] Arvioissani käytän vaihtelevasti kirjassa käytettyjä ilmauksia mustalainen, kaale, kaalo, romani, valkolainen.

VTT Katja Yesilova toimii tutkijatohtorina ja koordinaattorina Helsingin yliopiston Sosiaalitieteiden laitoksella.